

ANNA URSULENKO

Uniwersytet Wrocławski, Polska
annie.ursulenko@gmail.com

„Приспаний народ”. Українська національна рефлексія в XIX–XXI ст.

Бенедикт Андерсон, чільний теоретик націоналізму, описуючи в своїй класичній праці *Уявлені спільноти* фактори і механізми формування модерного поняття народу під кінець XVIII с., відзначає:

Нові націоналізми в Європі майже відразу почали уявляти себе в стані “пробудження зі сну” [...]¹.

Відтак, як твердить соціолог, персвазійні стратегії спрямовані на формування уніфікованої спільноти, яка ідентифікує себе з відповідною національністю, будуть безвідривно супроводжуватися образом «пробудження зі сну» як символом неминучості і доконечності повернення до первісної суті цієї спільноти. На думку Андерсона, такий, в значній мірі свідомий, ідейний захід, виражений в формі риторичної фігури, виявився надзвичайно популярним і дійовим засобом. Дозволило це ідеологом модерних націоналізмів поширювати переконання про славу і привабливу, бо закорінену в незапам'ятній старовині, генеалогію народу, а його «пробудження» показувати як відкривання прихованих під покровом сну незліченних стародавніх скарбів². Іншим чинником, який безперечно зумовив поширеність цього тропу був той факт, що він, на думку Андерсона, забезпечував вирішальний метафоричний зв'язок між новими європейськими націоналізмами і мовою. Вчений доводить, що політичну й ідентифікаційну функцію національних мов, які ще до кінця XVIII ст. ніхто не сприймав як приналежні до будь-якої територіально визначеної групи, невдовзі важко

---

¹ Б. Андерсон, *Уявлені спільноти*. Міркування щодо походження й поширення націоналізму, переклад В. Морозова, Київ 2001, с. 240.

² *Ibidem*, с. 241.

буде переоцінити. Оскільки мовна окремішність почала не лише визначати символічні межі національних спільнот, але також відокремлювати їх від давніх династичних держав:

Враховуючи те, що на чолі більшості європейських масових національних рухів стояли освічені люди, які нерідко були *непривичасні* до вживання цих народних мов, потрібно було дати пояснення такій аномалії. Важко було знайти щось краще від “сну”, адже це давало можливість тій інтелігенції й буржуазії, що починала усвідомлювати себе чеською, мадярською або фінською, вважати своє вивчення чеської, мадярської або фінської мови, фольклору й музики “віднайденням” у глибині ества чогось давно знаного³.

Отже, метафора сну і пов’язані з нею образотворчі засоби стали з багатьох істотних причин одним із ключових риторичних і персвазійних засобів нових національних ідеологій. Це явище безпосередньо унаочнює термінологія чеського і словацького відродження, яке використовувало поняття *buditelství* для визначення зусиль спрямованих на формування („пробудження”) національної свідомості під кінець XVIII–на початку XIX ст. і *buditeli* — на позначення громадських діячів, активно залучених в цей процес.

Варто відзначити, що ці звороти проникли до української мови і вживаються при характеристиці національно-культурного руху на західноукраїнських землях, які тоді входили до складу Австро-Угорської імперії, а зараз є частиною України — Закарпаття та Словаччини — Пряшівщина⁴.

Проте, щоб застосувати привабливу формулу «сну» і «пробудження» народу поза межами літературної творчості, царинною метафоричного відображення дійсності, та пристосувати її до наукової думки, публіцистичних виступів чи програмних проголошень, абстрактному поняттю народу треба було приписати реальне існування. Приписування народу субстанціального, а не лише релятивного існування стало можливим завдяки посилянню на німецьку просвітницьку думку і філософію, зокрема на гердерівську і гегелівську традиції. Теорія національного характеру Гердера утвердила переконання про існування специфічного духа народу, Гегель в свою чергу підкреслював роль «духа народу» як творчої сили в політиці. Згідно з таким підходом, «національний характер» інтерпретується як дійсність *sui generis* та своєрідна еманція «духа народу», а народ як феномен, що являє собою щось більше від суми його складових. Таким чином, було санкціоновано процедуру гіпостазування поняття народу, тобто надавання самостійного буття абстрактній матерії, якою є народ. Польський соціолог Геронім Кубяк підкреслює, що така практика базує на проведенні аналогій між атрибу-

³ *Ibidem*.

⁴ Т.В. Філіна, *Будительство — період боротьби за утвердження української національної культури*, http://librar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=348 (dostep: 18.09.2012).

тами колективу і людини, а характерні риси такого підходу це своєрідний антропоморфізм і персоніфікація спільноти⁵.

Немало вже було сказано про великий вплив ідей Йоганна Готфріда Гердера на формування слов'янських національних рухів. Польський дослідник творчості німецького мислителя Тадеуш Намович зазначає:

Herder był w XVIII wieku bez wątpienia pierwszym, który zajął się problematyką Słowiańszczyzny w szerokim aspekcie filozofii historii⁶.

Змальовуючи ідеальний образ слов'ян і оптимістичну картину їхнього майбутнього в так званому «слов'янському розділі» в четвертій частині *Idey do filozofii istorii ludstva* (1791), Гердер також послуговується тропом сну:

[...] ludy obecnie tak głęboko pogrążone w niedoli, a niegdyś pracowite i szczęśliwe, będziecie mogły obudzone z długiego, ciężkiego snu, uwolniwszy się z łańcuchów niewoli, korzystać — jako ze swej własności — z waszych pięknych obszarów [...]⁷.

З одного боку, це пророцтво, як відзначає Стефан Козак, „надихнуло «духом Слов'янщини» самих слов'ян”⁸, та вагомо сприяло пробудженню серед слов'янських народів зацікавлення власними історією і культурою. З іншого боку, використання виразистого, але мало конкретного образу «пробудження зі сну» слов'янського народу, як ознаки його емансипації та повернення належних прав, можна сприймати як свідокство поверховності поглядів Гердера. Автор ідеалізує слов'ян, але жодним чином не згадує про актуальну політичну ситуацію, про дійсне положення окремих народів і країн. Відтак перелом, що має покращити їхню ситуацію, має відбутися сам собою, внаслідок історичної неминучості зміни. Таке дуже загальне формулювання відображає утопічність переконань і нежиттєвість настанов Гердера. Крім того, як підкреслює Тамара Гундорова:

[...] з поля зору українських романтиків випала та обставина, що Гердерові йшлося передусім про відродження не слов'ян, але «зануреної в сон» Європи середини 18 ст. і самої Німеччини⁹.

⁵ Див.: W. Pawnik, *Polacy — uwagi o charakterze narodowym w perspektywie historycznej*, [w:] *Zrozumieć współczesność. Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi w 75. rocznicę urodzin tom ten ofiarowują przyjaciele i uczniowie*, pod red. G. Babińskiego i M. Kapiszewskiej, Kraków 2009, c. 351.

⁶ T. Namowicz, *Wstęp*, [w:] J.G. Herder, *Wybór pism*, wybór i opracowanie T. Namowicz, Wrocław 1987, c. LXVII.

⁷ J.G. Herder, *Myśli o filozofii dziejów*, [w:] *idem, Wybór pism*, c. 494.

⁸ S. Kozak, *U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie*, Wrocław 1978, s. 18.

⁹ Т. Гундорова, *Меланхолія по дорозі в Рим, або дискурс українського окциденталізму*, [w:] *Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму*, за ред. Т. Гундорової, Київ 2008, c. 28.

У відомому щоденнику Гердера з мандрів 1769 року в описах провідних європейських країн впадає в очі песимізм, переконання про неминучість краху просвітництва, свідком якого він був. Колишній прогрес втратив, на думку автора, свою інтелектуальну силу, тому треба щось зробити, щоб з теперішнього занепаду повстала справді просвічена Європа. Одним зі шляхів, який міг би вести до здійснення цієї візії є, згідно з Гердером, відкривання нових територій, котрих культуртрегерські можливості поки що не проявилися, але завдяки прийняттю «духа культури», тобто освіти і цивілізації, можуть не тільки зродитися, але і відродити «стару» Європу:

Ukraina stanie się nową Grecją: piękne niebo tego ludu, jego wesołe usposobienie, jego muzykalna natura, urodzajna ziemia etc. kiedyś się przebudzą; z wielu małych dzikich ludów, jakimi w przeszłości byli również Grecy, powstanie cywilizowany naród [...]. Węgry, część Polski i Rosji będą uczestniczyć w tej nowej kulturze; z północnego zachodu duch ten ogarnie całą Europę, pogrążoną we śnie, i podporządkuje ją sobie¹⁰.

Таким чином, зокрема Україні Гердер приписує виняткову роль в майбутньому духовому «пробудженні» Європи, однак зумовлює це послання в дуже особливий, як справедливо зазначає Гундорова, європоцентричний спосіб.

Jakie załączki kryje w sobie duch tamtejszych ludów, by wydać mitologię, poezję, żywą kulturę?¹¹

— запитує мислитель, очевидно, будучи переконаним, що ці «нецивілізовані» народи не можуть запропонувати в цій сфері поки що нічого вартого уваги. Також майбутнє прищеплення «духа культури» на ці терени Гердер бачить як результат впливу зовнішніх чинників¹². Отже сон слов'янщини, в тому числі України, згідно з таким підходом, є не стільки сном, під покровом якого приховані багатство культури і глорія історії, скільки станом приспання найкращих і унікальних рис «національного характеру», які після «пробудження» допіру розгорнуть культурний потенціал цих земель.

Щоправда, в пізніших *Ідеях до філософії історії людства* можемо знайти заклик Гердера, щоби «zebrać zanikające coraz bardziej ślady jego [narodu słowiańskiego] zwyczajów, pieśni i podań, i stworzyć wreszcie [...] pełną historię tego szczeru»¹³. Однак, складно не погодитися з думкою Т. Намовича про основні причини широкої популярності ідей німецького мислителя:

Herder w *Rozdziale Słowiańskim* nie precyzuje poglądów, może dlatego też ten krótki tekst cieszył się taką popularnością w krajach słowiańskich w XIX w. Można go było wy-

¹⁰ J.G. Herder, *Dziennik mojej podróży z roku 1769*, opr. i tłum z jęz. niem. T. Namowicz, Olsztyn 2002, c. 67.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Т. Гундорова, *op. cit.*, c. 28.

¹³ J.G. Herder, *Myśli o filozofii dziejów...*, c. 494.

korzystać w służbie idei panslawistycznej, lecz równie dobrze dla idei powrotu do źródeł Słowiańszczyzny¹⁴.

Відтак, незалежно від дійсних засновків, теорії Гердера стали для слов'ян в певній мірі «євангелієм руху культурного відродження»¹⁵, вагомо впливаючи, зокрема на формування романтичних месіанських програм.

Впливи гердерівської утопічної візії України як нової Еллади, коліски нової універсальної культури, яка має змінити духове обличчя Європи, можемо віднайти в *Книгах буття українського народу* (1845–1846) Миколи Костомарова. Говоримо тут про ймовірні опосередковані впливи, оскільки і слова самого автора, і порівняльні дослідження доводять, що безпосередньою інтелектуальною спонукою для написання тексту стали *Книги польського народу і палігримства польського* (*Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, 1832) Адама Міцкевича. Певна річ, дослідники вказують також на ряд елементів, які відрізняють тексти і характеризують відмінний підхід авторів¹⁶. Тим не менш, вжита обома авторами фігура обраного народу, народу-месії, який має врятувати світ і прокласти іншим народам шлях до свободи, зумовлює вибір аналогічних образотворчих засобів при описі метаморфоз персоніфікованого народу. Доля Христа відтворюється в історії народу, який страждає, вмирає і воскресає :

Bo naród polski nie umarł, ciało jego leży w grobie, a dusza jego zstąpiła z ziemi, to jest z życia publicznego, do otchłani, to jest do życia domowego ludów cierpiących niewolę w kraju i za krajem, aby widzieć cierpienia ich. A trzeciego dnia dusza wróci do ciała, i naród zmartwychwstanie, i uwolni wszystkie ludy Europy z niewoli¹⁷.

Лежить в могилі Україна, але не вмерла. Бо голос її, голос, що звав всю Слав'янщину на свободу і братство розійшовся по світу слав'янському. І встане Україна з своєї могили і знову озветься до всіх братів своїх Слав'ян [...]¹⁸.

Статичний образ сну, вжитий Гердером для опису ситуації зневолення і пригнічення слов'янських народів, поступається місцем динамічній композиції месіанської діяльності, страждання в ім'я правди та, врешті, воскресіння і вознесення у славі. Зміна зображення особливо виразна і знаменна у випадку Костомарова, який є також автором вірша, в якому «сон» України виступає символом забуття і смерті, суспільної інерції і деградації.

Спить Вкраїна та руїни
Нові щодень лічить,

¹⁴ T. Namowicz, *Wstęp...*, с. LXVIII.

¹⁵ S. Kozak, *op. cit.*, с. 29.

¹⁶ Див.: S. Kozak, *Knyhy bytija ukrajinskoho narodu* Mykoły Kostomarowa i *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* Adama Mickiewicza, «Slavia Orientalis» 1973, № 2, с. 180–192.

¹⁷ A. Mickiewicz, *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, Warszawa 1983, с. 223.

¹⁸ М.І. Костомаров, *Закон Божий*, [w:] *idem*, *Кирило-Мефодіївське товариство*, т. 1, Київ 1990, с. 160.

Гина слава... та й ту славу
Усяке калічить¹⁹.

Топоси могили, льоху, курганів, зарослого степу, пов'язані з мотивом смерті і фігурою сплячої України, притаманні поезії українських романтиків, і віддзеркалюють їхнє песимістичне уявлення про катастрофу рідного краю. Занепад батьківщини здається чимось невідворотним — народ принижено, затираються сліди славної історії. Причини поразки це внутрішня слабкість, суспільна дезінтеграція, відмова від боротьби, та, врешті, — фатальність вироків історії. Відтак, для оптимістичної історіософії Костомарівського месіанізму, представленій в *Книгах*, метафора сну не могла бути відповідним засобом і мусила поступитися місцем фігурам смерті (втім, смерті позірної, оскільки «лежить в могилі Україна, але не вмерла») та воскресіння народу.

Проте символіка сну, аналогічно до пов'язаної з нею символіки ночі і смерті, є амбівалентною, позаяк може передавати протиставні ідеї і викликати відмінні інтерпретації. Польський дослідник Веслав Ратайчак ілюструє це явище біблійним матеріалом:

W Piśmie Świątym sen bywa traktowany dwojako. Z jednej strony ten, kto jest czysty i pokłada nadzieję w Panu, może spokojnie odpoczywać snem sprawiedliwego. Z drugiej strony, sen bywał też znakiem słabości człowieka. Wezwanie „Obudź się!” często pojawia się w Biblii jako figura nawrócenia — przyjęcia dobrej nowiny i odrzucenia grzechu. O przebudzeniu do łaski pisał choćby św. Paweł w Liście do Rzymian: „Nadeszła dla nas godzina powstania ze snu!”²⁰.

Істотною для повного з'ясування ролі топосу сну в українських міркуваннях про народ буде також думка літературознавця про те, що сон в християнській символіці часто зіставлявся зі станом духовного заціпеніння²¹.

В *Зазивному листі до української інтелігенції* (1881) Пантелеймон Куліш проводить діагноз стану загалу українців саме як стану знесилення, знемоги та заціпеніння. Закликаючи інтелігенцію активізувати зусилля у справі національного відродження, письменник застерігає:

Не зупиняймося й моральним занепадом наших українців. Понурились вони те пер у землю німуючи, мов ті воли під'яремні. Прийде ж той час, що вони випростаються і з „німого язика” зробляться віщателями національної правди²².

Інтенсивна праця у сфері літератури і науки повинна стати, згідно з постулатами Куліша, панацеєю для зцілення національних недуг, іншими сло-

¹⁹ М.І. Костомаров, *Снуть Вкраїна та руїни*, http://www.poetryclub.com.ua/metrs_poem.php?poem=750 (dostęp: 18.09.2012).

²⁰ W. Ratajczak, *Słownik motywów literackich*, Warszawa 2006, s. 202.

²¹ *Ibidem*.

²² П. Куліш, *Зазивний лист до української інтелігенції*, <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish.htm> (dostęp: 18.09.2012).

вами, ефективним засобом „на пробуд сонних і на воскресенне мертвих”²³. Відтак „сон” народу постає не лише як стан пасивності, духовного маразму і байдужості, але і цілком певна прикмета майбутнього „пробудження” — морального оновлення, національного усвідомлення і в результаті активного залучення в справи спільноти. Водночас в ситуації нічного заціпеніння і сонного забуття умовою приходу світання стає „чуйність” кола вірних національній справі людей, які своєю позицією будуть підтримувати вогонь доброї новини і невинно проголошувати заклик „Прокинься!”.

Українська народницька інтелігенція саме таким чином розуміла своє покликання. Плекання культурної традиції, напружена праця на літературному і науковому полі мусили супроводжуватися стараннями, зосередженими на суспільній емансипації і національному усвідомленні сільської верстви, оскільки, як писав Михайло Грушевський:

Протягом усього XIX століття українство і селянство стало ніби синонімами²⁴.

Парадоксальність обставин полягала однак в тому, що селянство, в якому єдиному, згідно з Грушевським, лежала „будучина, українське відродження і взагалі майбутність України”, було одночасно як „скинений у безодню пітьми й несвідомості титан [...], позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон”²⁵. Суперечливість ситуації, коли надія на відродження народу покладалася у верстві, котра, з одного боку, не була свідома такої потреби, а з другого — не мала достатніх сил, щоб відповісти на заклик, довгий час нівелювалася народницьким ентузіазмом для позитивістської праці на сільському ґрунті. Переконання про необхідність і остаточний успіх культурно-освітньої місії на селі додатково зміцнювала думка про те, що інші верстви „зрадили свою національність”²⁶.

Абсолютизація ролі народу не лише позначалася на змісті українських суспільно-політичних концепцій, але і розповсюджувала свій ідеологічний диктат на сферу мистецтва. З тим більшою силою виступають протиставні тенденції після поразки визвольних змагань в другій декаді XX ст. Вважається, що селянство не виправдало сподівань, а судження про його визначальну роль для української справи втратили вірогідність. Фрустрація і розчарування української інтелігенції переходять в заперечення народницьких ідей і збайдужіння щодо об’єкту їхньої адорації, а разом з європоцентричними прагненнями — в переконання про доконечність зміни народотворчих стратегій та культурних пріоритетів. Так, якщо на початку

²³ Співставлення образів сну і смерті має свої витоки в античній традиції — згідно з грецькою міфологією Танатос (смерть) і Гіпнос (сон) були братами.

²⁴ М.С. Грушевський, *Підстави Великої України*, [w:] *idem*, *На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали*, Нью-Йорк 1992, с. 20.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

XX ст. у вірші Олександра Олеся *Народ, як мертвий, спить без снів...* (1908) поет повинен взяти „сурму мідну/ І нею з гір мерців будить /І Україну бідну”²⁷, то вже в 20-тих роках Микола Зеров змальовуючи українську після-революційну дійсність як провінційний світ, де „розум і чуття — все спить в анабіозі”, стверджує, що представники української інтелігенції, які намагаються «служити владиці Аполлону», почувають себе в ньому, як «захожі різьбярі» або вигнанець Овідій серед «окружних орд»²⁸ диких скитів. Фігура сну в цьому випадку замінюється образом анабіозу, потаємного життя, тобто терміном запозиченим з біології, який означає глибоке придушення життєдіяльності в несприятливих умовах. Перехідний характер цього явища передбачає, щоправда, настання кращих умов для відновлення повноти життєвих сил, однак загальне звучання цих суджень дуже песимістичне, позначене кризою українського месіанського міфу і підривом віри в ідеал єдності народу.

Міжвоєнний період це також час прискореної диференціації українського національного дискурсу, виразного зазначення ідеологічних різниць, в тому числі поляризація поглядів на селянське питання. Євген Маланюк, який неодноразово послуговується топом сну або його інваріантами, також говорить про небезпеку „національного анабіозу”. Загрозу „нового історичного антракту” несуть передусім шкідливі для національного відродження ідеології комунізму і соціалізму, але також типові українські недоліки: „малоросійські нахили, своєрідні духовні лінощі, [...] гоголівські комплекси, обважнілий розум [...] і ослаблені рефлексії”²⁹.

Інший представник ідеології українського націоналізму Микола Сціборський гасла інтернаціоналізму, а також традиції української демократично-соціалістичної думки називає наркозом, тобто своєрідними анестетичним засобом, що присипляє етноцентричний інстинкт і органічну волю боротьби національної спільноти за свої права і життєвий простір³⁰.

Топос сну виразно організовує висловлювання Маланюка, коли він представляє огляд історії України в перших десятиліттях XIX ст. Показово, що опис стану „приспання” як першої фази національної агонії використано для діагнозу кондиції вищих верств українського суспільства:

Atmosfera narodowa Ukrainy na początku XIX w. — świat przyziemny, ciasny i zatęchły [...]. Pograżone w tępyм bezwładzie [...] dogorywają ostatnie resztki kozackiej i hetmańskiej elity Ukrainy. Na tle bujnego, słonecznego krajobrazu, wśród ruin burzliwej ongiś przeszłości zapadają w śmiertelny sen futury i dwory zdemoralizowanej [...] szlachty ukra-

²⁷ О. Олесь, *Народ, як мертвий, спить без снів...*, http://pysar.net/virsz.php?poet_id=50&virsz_id=149 (data dostępu: 18.09.2012).

²⁸ М. Зеров, *Lucrosa*, http://pysar.net/virsz.php?poet_id=21&virsz_id=2.

²⁹ С. Маланюк, *Наступ мікробів*, [w:] *idem, Книга спостережень. Проза*, Торонто 1962, с. 159.

³⁰ М. Сціборський, *Націократія*, Париж 1935, с. 58.

ińskiej. Nieruchoma, prawie cmentarna cisza zalega nad Ukrainą. [...] już prawie umarła historia³¹.

Навіть культуротворчі зусилля молодого покоління інтелігенції (літературна активність, етнографічна праця, відкривання забутих історичних джерел і т.д.) не в змозі, на думку автора, внести якостей справжнього життя в цвинтарний краєвид і сонну атмосферу України перед появленням генія Шевченка. Маланюк категорично стверджує:

W historii literatury ukraińskiej okres ten nosi niezbyt trafna nazwę „odrodzenia”. Słuszniej byłoby go nazwać okresem „konania” [...]³².

Однак в той самий час „вулканічну появу Шевченка”, згідно з визначенням письменника, підготовлюють повільні, але глибокі процеси, які відбуваються в лоні багатомільйонного селянства. Це не випадкове явище, адже простий народ пам’ятає про свої коріння, про це йому співають кобзарі — „символ незрячої, але все ще живої історичної пам’яті”³³.

Відтак, відповідь Маланюка на питання „хто спить?” звучить „напевно не простий народ”. Непримиримо критикуючи ліберальну українську інтелігенцію, письменник полемізує з недостойними, на його думку, звинувачуваннями селянства у відсутності національної свідомості. Говорячи про перенесення малоросійських болячок „з хворої голови на здорову”³⁴, автор розкриває поширювання таких поглядів, як своєрідну проекцію власних комплексів інтелігенції.

Широке обговорення актуальних проблем, проголошення відмінних поглядів на найважливіші питання з життя народу, пропонування рішень з позицій різних політичних ідеологій, так само як намагання розробки спільної платформи для об’єднуючої національної ідеї — всі ці елементи повновартісного функціонування національної спільноти в зв’язку з брутальною розправою зі значною частиною української інтелігенції і заблокуванням національного дискурсу в радянській Україні могли повернутися до української публічної сфери лише після проголошення державної незалежності.

В пострадянській Україні спостерігається повний діапазон оптик і живі дискусії на тему вибору найефективніших шляхів розвитку, в тому числі — довкола нового кшталту української ідентичності. Більшість учасників суспільних дебатів згідна щодо діагнозу стану українського суспільства. На думку інтелектуалістів, це кризовий стан, якому притаманна небезпечна, а навіть фатальна суспільна амбівалентність³⁵. Згідність поглядів стосується також джерел цього явища. Оксана Забужко є автором часто цитова-

³¹ E. Małaniuk, *Tajemnica Hohola*, Odbitka z kwartalnika „Wschód”, Warszawa 1935, s. 5.

³² *Ibidem*, s. 6.

³³ *Ibidem*, s. 5.

³⁴ С. Маланюк, *Буряне поліття (1917–1927)*, [w:] *idem*, *Книга спостережень*, с. 20.

³⁵ М. Рябчук, *Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення*, Київ 2000, <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r17.html> (data dostępu: 18.09.2012).

ної оцінки, що про українців можна говорити як про націю, що знаходиться в стані перманентної „культурної неприйнятності”³⁶. Метафора „неприйнятності”, яка нагадує в певній мірі фігуру „приспання”, означає відчуження українців від власної історії, що, на думку авторки, становить найскладнішу спадщину комуністичних часів.

Духовна практика тоталітарної держави полягала в свідомому і цілеспрямованому унепритомненні культури — тотальному відчуженні її від історичної дійсності³⁷

— пише Забужко, особливо вболіваючи над фактом, що українці не думають про свою культуру „прямо”, але за посередництвом випрацьованих в попередній системі штампів і схем. „Відзискання притомності” в такій ситуації означає не стільки автоматичне „зачинення дверей” за минулим, скільки відрефлексування історичних деформацій національної ідентичності, які вагомо позначаються на характері українського сьогодення. „Пробудження” не відбудеться, отже, само собою, це вже не простий перехід зі стану сну до стану наяву, інтелектуальна праця зобов’язує кожного, хоча культурна еліта, очевидно, не звільняється від завдання очолювання цього процесу.

Незмінну популярність „оніричного” мотиву в дискусіях про національні проблеми доводить опонуюче висловлювання Ліни Костенко. Вбачаючи принизливий сенс в таких оцінках, поетка відчуває потребу виступити в ролі адвоката народу, який звинувачують в перманентній «національній сплячці»:

Тільки створили нову українську державу, [...] як інтелектуали, письменники, почали закликати народ встати з колін. [...] Мовляв, народ спить. [...] мій народ, для якого я живу, працюю, — він не спить³⁸.

Встаючи на захист т.зв. простих людей, Костенко водночас гостро атакує українську творчу еліту. Поетка стоїть на позиції, що про моральну деформацію, яка виникла зокрема з опортунізму щодо комуністичного режиму, слід радше говорити по відношенню до значної частини її представників.

Регулярне повернення подібних мотивів в публічній дискусії та температура емоцій, що їх супроводжує, наштовхують на думку, що спір про те, кого треба визнати головним винуватцем поразок ідеї українського національного відродження, буде замкнене коло безсилості, унеможлиблюючи ведення конструктивного діалогу з метою порозуміння. Водночас кінець ХХ—початок ХХІ ст. приносить також спроби запровадження нової якості

³⁶ О. Забужко, *Філософія і культурна притомність нації*, [w:] *eadem*, *Хроніки від Фор-тінбраса. Вибрана есеїстика 90-тих*, Київ 2001, с. 132.

³⁷ *Ibidem*, с. 136.

³⁸ Л. Костенко, *Отримали Україну без бою і здають без бою...*, „Волинь”, 01.11.2011 р., <http://www.volyn.com.ua/printver.php?rub=33&article=0&arch=1066> (dostep: 18.09.2012).

українського публічного дискурсу, що проявляється в професіоналізації висловлювань на суспільні теми, націленості на наукове обґрунтування авторських оцінок, м.ін., за допомогою введення в публіцистичні тексти понять, розроблених західними суспільнознавчими науками, а також в стараннях змінити спосіб проведення таких дискусій. Прихильники лібералізму і раціоналізму, котрі виступають у ролі ініціаторів таких перемін, прагнучи деміфологізувати простір національної культури, постулюють доконечність зміни мови національного дискурсу. З такої перспективи виразна і ефектна фігура сну, яка забезпечує висловлюванням незаперечну естетичну і персвазійну цінність, зокрема великий заряд патетики і своєрідну профетичність, але яка не відзначається достатньою точністю опису, мусить поступитися місцем іншим поняттям, адекватним до нових інструментів суспільного аналізу. Про проблеми, існування яких раніше формульовано в образі приспаного народу, нині говориться за допомогою таких понять, як аномія, апатія, амбівалентність або ж індіферентність. Згідно з такими засновками, романтичне бачення народу, яке широко використовувало символіку, зокрема, з метою нагадування про метафізичні та ідейні принципи, вимагає заміни раціональним підходом, який замість нести емоційний заряд висвітлюватиме суть складних питань сучасності.

“The sleeping nation”. The Ukrainian reflections about the nation in the 19th–21st centuries

Summary

The article discusses the metaphor of sleep and related images as an element of persuasive strategies aiming at the formation of the modern national identity. Specific images of sleep as a metaphor, which have been found in Ukrainian newspapers and literature of the 19th–21st centuries are the subject of a detailed analysis. The author has demonstrated that the *incessant awakening of the nation* proved to be an exceptionally useful and effective figure of speech in the context of the Ukrainian national ideology. However, the romantic vision of the nation, so rich in symbols, was shown to lose its relevance when confronted with challenges of the 21st century. Those who call for a new quality of public discourse vote for a change of the language of the national discourse, wishing to demythologise the sphere of the national culture.

Keywords: sleep, national renaissance, national identity, Herderism, figures of speech.